

"תפילת האדם": סידור רפורמי ישראלי חדש – תיעוד ועדות¹

דליה מרקס

אם תרצה להבין את היהודים, אם תרצי ללמוד על תקוותיהם וצערם – פתחו את סידורי התפילה שלהם. בין דפי ספרי התפילה תזכו לשמוע את הדי פעימת הדורות, את האמונות והדעות, את השאלות והתהיות. כל אחד מסידורי התפילה לדורותיהם ולנוסחיהם פותח צוהר לנפש העם. הדבר נכון במיוחד במעגלי היהדות הרפורמית. הביטוי הממשי והמזוקק שלה הוא תפילתה, עוד יותר מאשר התאולוגיה או עמדותיה בסוגיות הלכתיות. מראשית ימיה בקע קולה מבתי הכנסת, והיא מבקשת להעניק מקום מרכזי לכוונת הלב וליצירתיות, שישלימו את ההתייצבות על קרקע הקֶבֶע של מסורת הדורות. (מתוך המבוא לסידור תפילת האדם)

מילת פתיחה

ידיד ותיק, חוקר ספרות חז"ל, אמר לי פעם ששפר חלקו מחלקם של חוקרי העת החדשה, שכן, אין סיכוי רב שיבואו מושאי המחקר שלו ויאשימוהו בחוסר הבנה או בקריאה מוטית. הוא צדק כמובן. סכנות רבות אורכות לפתחו של מי שמבקש לעסוק בתופעה השרויה בהתהוותה, כשאי אפשר להעריך את מידת התקבלותה או את השפעתה לאורך ימים. במיוחד נכון הדבר כשהחוקרת היא בעלת תפקיד רשמי בתופעה הנלמדת ומבקשת להביט מבחוץ אל עניינים שהיא הייתה מעורבת בהם. ועל כן, אני מבקשת להדגיש בראשית דבריי שמאמר זה הינו בבחינת תיעוד של מהלך דברים ממרחק זמן קצר, ובמידה רבה במהלך התרחשותם. אציע מבט מבחוץ ואף מבפנים על תופעות שאני שרויה בתוכם. היינו על סידור "תפילת האדם", הסידור הרפורמי החדש (תשפ"א), כעורכת שותפה שלו, כחוקרת תפילה וכמתפללת. לא אוכל להבטיח אובייקטיביות קרה ומרוחקת, אולם אני מתחייבת למאמץ כן

1 אני מודה לרבה ד"ר אלונה ליסיצה, לרב עודד מזור ולפרופ' הרב יהודיע עמיר על הערותיהם החשובות למאמר זה.

להביא את הדברים מתוך יושרה. ימים יגידו כיצד יש להעריך את סידור "תפילת האדם", שבו עסקינו, התקבלותו והשפעתו.

ראשית אסקור את התפתחות התפילה הרפורמית בישראל, אמשך בתיאור משימת יצירתו של הסידור החדש והאתגרים שהיו כרוכים בה, אדון בדרכי העבודה ובתהליך היצירה שלו, ולסיום אעסוק בכמה עניינים תיאולוגיים ואידיאולוגיים שזימנה מלאכת העריכה. למאמר מצורף מסמך ובו פירוט של הסידורים, המחזוריים וקובצי התפילה שיצאו לאור במסגרת התנועה הרפורמית במדינת ישראל.

א. תפילה רפורמית בישראל

התנועה הרפורמית, שהחלה את דרכה בגרמניה לפני יותר ממאתיים שנה, באה לידי ביטוי בראש ובראשונה בליטורגיה שלה, בתפילותיה על נוסחיהן ואופן התנהלותן.² קהילות רפורמיות בישראל קיימות מאז שנות השלושים של המאה העשרים. הגוף הרשמי של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל הוקם רשמית בשנת 1971.³ דבר שאינו מובן מאליו בהתחשב בכך שרבים ממנהיגי התנועה הרפורמית לא אהדו בעבר את הרעיון הציוני.⁴

2 על ממדים תיאולוגיים ואידיאולוגיים בליטורגיה הרפורמית, ראו: Lawrence Hoffman (ed.), *Gates of Understanding*, vol. I-II, New York 1977; Jakob J. Petuchowski, *Prayerbook Reform in Europe: The Liturgy of European Liberal and Reform Judaism*, New York 1968; Dalia Marx, "Reform Liturgy: Then and Now", Dana Even Kaplan (ed.), *Life of Meaning*, New York: CCAR Press, 2017, pp. 349-368. על ממדים תיאולוגיים ואידיאולוגיים בליטורגיה הרפורמית הישראלית, ראו: נ' אליאסף, "לשמור בקנקן חדש את היין הישן": עדכון וחינוך התפילה הרפורמית הישראלית", א' בן לולו וע' שיף (עורכים), התנועה הרפורמית בישראל: מבטים על זהות ועל קהילה, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עמ' 305-325; ד' מרקס, "סוגיות אידיאולוגיות, תיאולוגיות וספרותיות בליטורגיה הרפורמית הישראלית", כנישתא: מחקרים בבית הכנסת ועולמו, ד (2010), עמ' רכא-רסב; *idem*, "Ideology, Theology, and Style in Israeli Reform Liturgy", *CCAR Journal*, Winter 2010, pp. 48-83. ולאחרונה, מאמר נוסף על הסידור הנדון כאן: ד' מרקס, "תפילת האדם: סידור ישראלי ורפורמי", א' בן לולו וע' שיף (עורכים), התנועה הרפורמית בישראל: מבטים על זהות ועל קהילה, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עמ' 285-304.

3 על תולדות התנועה הרפורמית בישראל, ראו: מ' אזרי (עורך), חושבים יהדות מתקדמת: מסע להכרת היהדות הרפורמית, תל אביב: בבל, תשס"ה.

4 ראו: L. Englander and S. David (eds.), *Fragile Dialogue: The New Voices of Liberal Zionism*, New York: CCAR Press, 2017. כיטוי בליטורגיה, ראו מאמרי שם: pp. 155-174. "Zion and Zionism in Reform Liturgy". וראו להלן, עמ' 17-18 של המאמר.

ניתן לחלק את התפתחות הליטורגיה הרפורמית במדינת ישראל לארבעה שלבים עיקריים: I. ניצנים ראשונים; II. סידור תנועתי: העבודה שבלב; III. הרחבת השפה הליטורגית; IV. אופקים חדשים: סידור תפילת האדם, שבו יתמקד עיקר הדיון כאן.⁵ כאן אסקור בעיקר את התפתחות הסידור, בנספח בסוף המאמר אביא רשימה של הספרות הליטורגית הרפורמית בישראל.

I. ניצנים ראשונים

בקהילות הליברליות הראשונות בארץ השתמשו בסידורים מסורתיים (traditional), והשינויים שהוכנסו היו בבחינת תורה שבעל-פה. בהמשך נעשה שימוש גם באסופות תפילה, היינו, מהדורות מצולמות של נוסחים מעורבים שחלקם הוקלדו במכונת כתיבה וחלקם צולמו מסידורים קיימים. הסידור הרפורמי הישראלי המודפס הראשון הידוע בכינויו "סידור הר-אל",⁶ הוצא לאור בשנת תשכ"ב על ידי חברי הקבוצה הירושלמית שכונתה "החוגים ליהדות מתקדמת".⁷ קבוצה זו הוקמה כארבע שנים קודם לכן, ושמה הפך בהמשך לקהילת הר-אל. סידור זה מכיל תפילות לשבת, עמידה, קידוש לרגלים, והזכרת נשמות. בין היתר מובעת בסידור זה מודעות לחיים היהודיים המתחדשים במדינת ישראל ולערך הדתי של הריבונות הישראלית.⁸

5 E. Adler-Rephan, "The הרחבה על תולדות התפילה הרפורמית בישראל, ראו: – 'Reform Movement Has Made 'aliyah': Ha-Avodah Shebalev as its 'teudat zehui An Examination of the Israeli Reform Prayerbook', *CCAR Journal* 40, 3 (1993), pp. 21-33, ותגובתו של י' מזור, ללא כותרת, *CCAR Journal* 40, 3 (1993), pp. 34-36; ה' זמר (עורכת), כלה: מתפילה למעמד, ירושלים תשמ"ב; א' טל, "עבודה שבלב – סידור התפילה של היהדות המתקדמת (הרפורמית)", י' מזור (עורך), מחשבת התפילה בהגות היהדות המתקדמת והליברלית, ירושלים תשנ"א, עמ' 98-103; הנ"ל, "העבודה שבלב": סידור התנועה ליהדות מתקדמת. הערות והארות, ירושלים תשנ"א, עמ' 19-34; ד' מרקס, "לתולדות התפילה הרפורמית בישראל", מועד יז (תשס"ז), עמ' 104-136; *idem*, "When L'shon HaKodesh Is Also the Vernacular: The Development of Israeli Reform Liturgy", *CCAR Journal*, Fall 2009, pp. 31-62; L. Friedland, *Were Our Mouths Filled with Song: Studies in Liberal Jewish Liturgy*, Cincinnati 1997, pp. 259-268; J.J. Petuchowski, "Reform Prayer out of Zion", *CCAR Journal*, 11 (1963).

6 שמו הרשמי של הסידור: סידור התפילות: בית הכנסת הר-אל, ירושלים, מהדורה זמנית, החוגים ליהדות מתקדמת, ירושלים תשכ"ב. עורכי הסידור היו ש' בן-חורין, פ' נוה וי"ל בן-אור. רוב האמור בסעיף זה מתבסס על דבריו של הרב י' מזור (ראו בהערה הקודמת).

7 ראו ש' בן-חורין, התחדשות הדת (מהדורה מוערת), בתרגום פ' קריגר ובעריכת י' עמיר, תשע"ח.

8 דוגמה לכך היא התפילה לשלום מדינת ישראל המובאת בו. הנוסח המופיע כאן שונה מעט מהנוסח הרשמי של הרבנות הראשית, בין היתר בכך שנעדרות בו הבקשות המשיחיות ומדינת ישראל אינה מתוארת בו כ"ראשית צמיחת גאולתנו". לעומת זאת יש בו בקשה "שתהא ארצנו

רוב העוסקים במלאכת הכנתו של "סידור הר-אל" לא היו דוברי עברית כשפת אם, והעשייה הליטורגית של הסידור על טהרת העברית הייתה עבורם מסע מציאת הקול הישראלי הייחודי שלהם.⁹ בין היתר הם הקפידו להביא בו ממכמני השירה העברית. לדוגמה הבית הראשון של שירו של ביאליק "שבת המלכה", שזכה גם למעמד ליטורגי-חילוני בקיבוצים רבים, מובא לאחר הדלקת נר של שבת.¹⁰ סידור זה, שהכריז על עצמו שהוא "מהדורה זמנית" (ועורכיו הפצירו בקוראים שיעירו את הערותיהם עליו), שירת את חברי קהילת מתקניו במשך שלוש-עשרה שנים ומהדורות דומות לו המשיכו להתגלגל בתנועה הרפורמית עוד שנים לאחר מכן. מבחינות אחדות, יש לראות בסידור זה את אב-הטקסט של הסידור הסטנדרטי של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, "העבודה שבלב", שיצא לאור עשרים שנה אחריו.¹¹

סידור אחר, הנושא אף הוא את השם "סידור הר-אל", יצא לאור על ידי רבה של קהילה זו, הרב שלום זאוי, בשנת תשל"ה. סידור זה, שהינו מסורתי בהרבה מקודמו, מכיל תפילות לשבת, לשלוש רגלים ותפילות הקשורות למעגל החיים. האופי המסורתי יותר של סידור זה מבטא את שאיפתו המוצהרת של הרב זאוי להתקין סידור שיתאים לכלל ישראל, ולא

ברכה לכל תושבי תבל ותשרה ביניהם רעות וחירות וקיים במהרה חזון נביאך 'לא ישא גוי אל גוי חרב...'"; שם, עמ' 30.

9 דבר זה ראוי לציון לנוכח העובדה שאחד העניינים הראשונים שתיקנו הרפורמים הוא תפילה בלשון המדינה, כדי לאפשר למתפללים להבין ולעקוב אחריה. רבים מן השינויים נעשו בתרגום אבל לא במקור העברי. במדינת ישראל, שבה שפת הדיבור היא שפת התפילה, הדבר מקל ומקשה כאחד, שכן הציבור מבין את לשון התפילה מניה וביה, ואין צורך להיעזר בתרגומים ובתעתיק. ומצד שני, לעורכי הליטורגיה אין אפשרות להיעזר בתרגום יצירתי המקל על שאלות תיאולוגיות קשות (וראו: מרקס, "סוגיות", עמ' 313-315).

10 על כך יעידו דבריו של העיתונאי והמשורר יחיאל אמיתי בעיתון ידיעות אחרונות מתאריך עשרים ביוני 1958, זמן קצר אחרי ייסודה של קהילת "הר-אל": באותה שעה של קבלת שבת, כשהחזנים של בתי הכנסת במאה שערים פתחו בתפילה המסורתית "לכו נרננה לה", פתח גם טוביה בן חורין, החזן של בית הכנסת הרפורמי בתפילת קבלת שבת, אולם לא ב"לכו נרננה", כי אם ב"החמה מראש האילנות נסתלקה" מאת ביאליק (א' מן, הר-אל: מחזון למציאות, ירושלים 1988, עמ' 7).

המנהג לקרוא את הבית הראשון של שירו של ביאליק במסגרת קבלת שבת נשתרש בליטורגיה הרפורמית בישראל, וכיום הוא מופיע גם בסידורים של תנועות אחרות במסגרת ההתחדשות היהודית בישראל.

11 מזור, העבודה שבלב, לעיל הערה 5, עמ' 20-21; פטחובסקי (לעיל הערה 2), עמ' 31, 37.

רק ליהודים רפורמיים.¹² דומה שסידור זה לא השפיע על קווי ההתפתחות העיקריים של הליטורגיה הרפורמית הישראלית.¹³

בסוף שנות השישים ובשנות השבעים של המאה הקודמת הוציאו כמה קהילות רפורמיות סידורים וקונטרסי תפילה, ובהם קונטרס התפילה לערב שבת של קהילת "אור חדש" שבחיפה (תש"ל). חשיבותו של נוסח זה היא בהתמודדות היצירתית הניכרת בו עם תוכני התפילה. פרופ' חנוך יעקבזון, חבר קהילה ואחד מהיוצרים המרכזיים של ליטורגיה רפורמית בעשורים הראשונים, ביקש לשמר את מטבעות התפילה, אבל להציג להן נוסחים חדשים. בשלב מסוים הציג יעקבזון ליצור אוגדן תפילה, במקום ספר מודפס, כדי לאפשר הוספת דפי תפילה והוצאת אחרים, "ובכך לבטא את היצירתיות המתמשכת של התפילה".¹⁴ עד מהרה התברר שהציבור זקוק גם לממד של קבע בתפילה, אולם לענייננו חשוב פועלו משום שהוא מהווה מעין אב-קדום לתפילות היצירתיות ("מעמדים") שיידונו בהמשך המאמר, גם אם לא ניתן לשרטט קו השפעה ישיר שלו עליהן.¹⁵

בקהילות רבות נהגו להוסיף לסידור מדי שבת דף מקורות המתאימים לצורכי תפילות שונות, וזאת במטרה ליצור ממד של חידוש וכוונה לתפילות הקבע ולהקנות צביון חגיגי לאירועי השנה.¹⁶ מודל זה, של הוספת דף תפילה לסידור המודפס, אומץ בחום בתנועה ליהדות מתקדמת, בעיקר בתנועת הנוער של התנועה.¹⁷ המשאבים שעמדו לרשותם של

12 מעניין לציין שמגמתו של הרב זאוי דומה למגמתו של הרב אייזיק מאיר וויז, שביקש ליצור, כמאה שנים לפני כן, נוסח שיתקבל על כל יהודי אמריקה, ועל כן קרא אותו: "מנהג אמריקני" (1857). וכמו בארה"ב הרפורמה המתונה ממין זה לא התקבלה בסופו של דבר ואת הבמה תפשה רפורמה דיקלית יותר (וראו: J. Petuchowski, *Prayerbook Reform in Europe: The Liturgy* (of European Liberal and Reform Judaism, New York 1968, pp. 31-83).

13 מזור, העבודה שבלב, עמ' 22.

14 מזור, העבודה שבלב, עמ' 24.

15 לדוגמה, הסידור של בית כנסת "קדם": מ' זמר (עורך), סידור תפילות ישראל: לשבת ולשלש רגלים, תל אביב תשל"ה (קהילה זו התמזגה עם קהילת "רמת אביב" ויצרה את קהילת "בית דניאל" בתל אביב), מנהג קהילת "אמת וענווה" ברמת גן, קונטרסי תפילה שהוצאו לאור בהיכרו יוניון קולג', בית המדרש הגבוה של התנועה הרפורמית בירושלים, אשר את הראשון שבהם ערך הרב ד"ר יעקב פטוחובסקי (תשכ"ג). קונטרס זה, לשונו עברית אך הוא מסתמך במידה רבה על סידור האיגוד האמריקאי-רפורמי (*Union Prayer Book*). חלקו הראשון של הסידור ובו תפילות לחול ולשבת יצא בשלוש מהדורות: 1894, 1922 ו-1940. במהדורה זו השתמש פטוחובסקי ביצירת הקונטרס שלו). לקונטרס תפילה זה, שהיה כולו בעברית, נוספה מאוחר יותר חוברת באנגלית ובה הסבר לתפילה, לשונה ואופן התנהלותה המיועד לקהל רפורמי אמריקאי הרגיל לסידור האיגוד. ראו עוד: מזור, העבודה שבלב, עמ' 24.

16 על תופעה זו ראו: L. Hoffman, "Creative Liturgy", *Jewish Spectator* 40, 4 (1975), pp. 42-50.

17 דליה מרקס, "המעמד" בין כוונה לקבע: על התפילה בתנועת הנוער הרפורמית הישראלית, 'א'

עורכי הסידורים באותה תקופה היו מוגבלים. הם היו מורכבים במקרים רבים מטקסטים שנגזרו ממקורות שונים, הודבקו ושוכפלו. לא אחת ניכרו בהם גם טעויות דקדוקיות ואחרות.¹⁸

לסיכום, בתקופה זו, שנוכל לכנותה תקופת ה"דגירה" של הליטורגיה הרפורמית הישראלית, לא היה קיים מנהג תפילה מרכזי אך נעשו מאמצים מקומיים לתת מענה מידי לצרכים של קהילות צעירות.

א. II. סידור תנועת: "העבודה שבלב"

באמצע שנות השישים הקימה מועצת הרבנים המתקדמים (מר"ם)¹⁹ ועדת סידור ובראשה עמד הרב טוביה בן חורין. בשנת תשכ"ז הוציאה ועדה זאת חוברת תפילות לערב שבת. חוברת זאת התבססה ברובה על "סידור הר"א" (תשכ"ב), תוך תיקון שיבושים שנפלו בו ותוך הוספת כמה פסקות תפילה יצירתיות.

בשנת תשל"ה, "כאשר הובהר כי לא תהיה דרך אחרת אלא ליצור סידור חדש לכלל התנועה",²⁰ נערכה טיוטת הסידור הרשמי. טיוטה זו, שהודפסה במספר עותקים קטן, הניעה מחדש את גלגלי העשייה הליטורגית בתנועה ובמהרה קמה ועדת סידור חדשה.²¹ בתום כשנתיים של עבודה יצאה לאור הראשונה מתוך שלוש טיוטות של הסידור התנועתי, שייקרא בהמשך "העבודה שבלב". בין העורכים של הסידור היו הרב מוטי רותם, הרב יהורם מזור. מעגלי ההתעניינות במלאכת העריכה הלכו והתרחבו. בשלב הסופי התקיימו חלק מן הישיבות על הסידור בפורום המלא של מועצת הרבנים המתקדמים, ובהן נידונו שאלות הקשורות בתוכנו של הסידור החדש ובעריכתו.

בשנת תשמ"ב יצא לאור סידור "העבודה שבלב",²² פרי של מפעל עריכה ארוך וסבלני, שנעשה בעבודת צוות ממושכת, ומתוך תחושה עמוקה של משימה. הסידור התקבל בהתלהבות.²³ במבוא לסידור מוצגים ארבעת העקרונות שהנחו את העורכים במלאכתם:

1. "שמירה על כנות הביטוי בניסוח התפילות, כדי שגם יהודי בן זמננו יוכל להתפלל בכוונה, בלי פירושים דחוקים ההופכים את תפילותיו למצוות אנשים מלומדה".
- קביעה זו היא המכשירה את הקרקע להשמטתן של בקשות להחזרת הקורבנות והקמת בית המקדש, תחיית המתים ותקומת בית דוד.

רוזנק (עורך), התנועה הרפורמית: הגות, תרבות וחברה, ירושלים: ון ליר, תשע"ד, עמ' 368-393.

18 מזור (לעיל הערה 5), עמ' 20.

19 כיום: מועצת הרבנות הרפורמית בישראל.

20 מזור, העבודה שבלב (לעיל הערה 5), עמ' 29.

21 בין חברי הוועדה היו הרבנים משה חיים ויילר, עדי עשבי, משה זמר, החזן שלמה כהן, גיל נתיב ויהורם מזור (שני האחרונים היו אז תלמידי רבנות), ויהורם מזור הינו מזכיר הוועדה והורה החיה בה.

22 הסידור יצא לאור בדפוס במהדורה גדולה וקטנה (ומאוחר יותר נוספה מהדורה בינונית).

23 מרקס, לתולדות (לעיל הערה 5), עמ' 113-123.

2. "קיצור התפילה, כדי לאפשר למתפלל לאומרה בנחת, מתוך ישוב הדעת והתעמקות". עניין זה, העומד בבסיסם של שינויים רבים בתפילה הרפורמית למן היווסדה,²⁴ בא לידי ביטוי כאן בהשמטת חלק מן הקדישים, חזרת שליח הציבור והחטיבות שבאות אחרי התפילה העיקרית (וביניהן, תחנון, קדושה דסדרא, שיר של יום).

3. "ההתמודדות עם מציאות החיים המתהווה של עם ישראל, כדי שהמתפלל יראה בתפילתו לא רק המשך של מסורת מקודשת, אלא גם ביטוי נאמן לרחשי ההווה". כך נוספו לסידור סדרי תפילה לימים הלאומיים. לצד ברכת "על הנסים" לחנוכה ופורים בברכת המזון ובתפילת העמידה נוסף נוסח מיוחד ליום העצמאות, נוספה תפילת "מי שבירך" למתגייס/ת לצה"ל ולנוטעי נטיעות. כמו כן, בגופן של הברכות המסורתיות הוספו מטבעות ליטורגיים המעידים על ערכה של ישיבת העם בארצו.²⁵ 4. מחויבות "לשמור ככל האפשר על מטבע התפילה ועל מסגרתה המסורתית שנתקדשה במשך הדורות". שלושת העקרונות שצינו קודם, כותבים העורכים, מכוונים לעניין זה, אותו הם מכנים החזרת "עטרה של עבודת הקודש ליושנה". בכך יש ביטוי, גם אם סמוי, לביקורת הרפורמית על הסיפורים המסורתיים, שהתרחבו לידים כל כך, עד שעמעמו את לְבָתָה של התפילה. כן מדגישים העורכים שמטרת הסידור אינה תפילה בלבד, אלא גם עיון ולימוד וחינוך "של דור שלא ידע תפילה מה היא". בכך הם מביעים מחויבות לחברה היהודית-ישראלית כולה, ולא רק לבאי בתי הכנסת של התנועה.

הסידור עצמו יצא לאור בשלושה גדלים – גדול (A5), קטן ומהדורת כיס. בשונה מן הסיפורים והקונטרסים שקדמו לו, עיצבו, הגהתו והגשתו נעשו בתשומת לב קפדנית, ומתוך רצון להקל על המתפללים בו להתמצא. יש בו חלוקה נוחה לפסקאות וכל ברכה עטורה בכותרת. ליד כל ציטוט מקראי, או רבני, מצוין המקור שלו.²⁶ לצד הרגישויות התיאולוגיות

24 הסיפורים המסורתיים ספחו אליהם עוד ועוד חומרים ליטורגיים לאורך הדורות, אך מעולם לא הסכימו להשמיט מן התפילה טקסטים קיימים (יוצא דופן בעניין זה הוא השמטת הפיוטים, וראו בעניין זה: י' היינמן, עיוני תפילה, ירושלים תשמ"א, עמ' 181). אחד העקרונות הבולטים של הליטורגיה הרפורמית, למן ראשיתה, היה הנכונות לקצר את התפילה מתוך העיקרון ש"טוב מעט תחנונים בכוונה, מהרבות בלא כוונה" (שולחן ערוך, אורח חיים א, ד). עיקרון זה מופיע ראשון מבין עשרת העקרונות שמונה פטוחובסקי לתפילה הרפורמית (דבריו של פטוחובסקי מובאים במהדורה העברית של ספרו של מ"י אלבוגן, התפילה בישראל, בתרגום י' עמיר, תל אביב תשל"ב, עמ' 326-327).

25 ראו: מרקס, סוגיות (לעיל הערה 2), עמ' רמח-רנא.

26 בהקפדה על הנוסח המזוקק, מראי המקום והטיפוגרפיה של הסידור הלכו עורכי הסידור בעקבות המודל של סידורי רינת ישראל, וראו: ר' גפני, "סידור לצרכי דורנו": סיפורו של סידור 'רינת ישראל' – יצירה, חדשנות והשפעה", עלי ספר: מחקרים בביבליוגרפיה ובתולדות הספר העברי המודפס, אלול תשע"ח, עמ' 175-210.

והאסתטיות הקיימות בסידורים הרפורמיים בארה"ב, ואף בסידורים לא-אורתודוקסיים אחרים, ניכר שהעברית בסידור משקפת שפת חיים פעילה. הטקסטים שבחרו העורכים להכליל בו לקוחים משדרות הספרות העברית לתקופותיה ולסוגותיה: קטעי מקרא, ספרות בית שני, קטעי גניזה, שירת ימי הביניים, דברי הגות מודרניים, קטעי שירה ישראלית חדשה, ותפילות של עדות ישראל השונות.²⁷

א. III. הרחבת הספרייה הליטורגית

בשנת תשנ"א יצאה לאור מהדורה מתוקנת של סידור "העבודה שבלב". השינוי העיקרי במהדורה זאת, לכד מתיקון שגיאות אחדות שנפלו במהדורה הראשונה, הוא הוספת נוסח חלופי בברכת "אבות" בתפילת העמידה הכולל את שמות האימהות. שינוי זה מעיד על עניין גובר והולך בלשון המגדרית של התפילה החל משנות השמונים של המאה הקודמת ואילך.²⁸ בשנה זו יצא לאור גם המחזור לימים הנוראים "כוונת הלב" (וראו נספח בסוף המאמר), המבטא מגמות דומות לאלה של סידור "העבודה שבלב", ואף מעצים את מחויבותו להנכחת קולות יהודיים מגוונים בו.

מאז הוצאתו, היה "העבודה שבלב" הסידור האחיד שבו מתפללות רוב רובן של קהילות התנועה ליהדות מתקדמת בישראל.²⁹ סידור זה מהווה טקסט קבע ואליו מוסיפים פעמים רבות דפי תפילה ועיון לשימוש חד-פעמי. הוא תורגם בחלקו, ולעיתים בשלמותו,

27 לפירוט, ראו מרקס, "לתולדות התפילה בציון" (לעיל הערה 5), עמ' 113-123.

28 ראו: דליה מרקס, "נשים ברבנות וסמיכת נשים: היסטוריה, אתגרים ואופקים", זהויות 5 (תשע"ד), בעיקר עמ' 90-92, ובהרחבה: D. Marx, "Gender Language in Liberal Israeli Liturgy", E. Goldstein (ed.), *New Jewish Feminism: Probing the Past, Forging the Future*, Woodstock 2008, pp. 206-217.

29 בקהילת "מבקשי דרך", שהצטרפה לתנועה ליהדות מתקדמת בשנות התשעים, מתפללים כפי שנאמר לעיל עד היום בסידור רינת ישראל או קורן, שהם סידורים מסורתיים, וזאת תוך שינויים שבעל-פה מנוסח הכתוב. בקהילה זו הוצאו לקטי תפילות ותוספות לתפילה. קהילה נוספת, קהילת "כל הנשמה" בירושלים, הוציאה נוסח משלה של "העבודה שבלב": ל' קלמן (עורך), סידור העבודה שבלב עם תוספות ושינויים, ירושלים 1998. סידור זה נבדל במקומות אחדים מהנוסח הכללי. לדוגמה, מובאת בסופו תפילה לשלום המבוססת על תפילה של ר' נחמן מברסלב ובסופה גם מילות תפילה בערבית ובהן בקשת שלום (עמ' 71).

לאנגלית,³⁰ רוסית,³¹ ספרדית³² וגרמנית,³³ ודומה שלא נפריז אם נאמר שרוב סידורי התפילה הליברליים שיצאו לאור ברחבי העולם בעשורים האחרונים, מושפעים ממנו ישירות או בעקיפין.³⁴ סידור "העבודה שבלב" היה כאמור בשימוש כמעט בלעדי בתנועה הרפורמית הישראלית לאורך כארבעה עשורים. קהילות אחדות יצרו נוסח משלהן שמתבסס עליו, כך למשל קהילת "כל הנשמה" בירושלים, שהפיקה נוסח משלה לסידור ובו כמה תוספות ושינויים לעומת הסידור התנועתי.

נוסף על כך, יש להזכיר את סידור הנוער של התנועה ליהדות מתקדמת, "החוויה שבלב" (תשנ"ט, מהדורה מתוקנת תש"ס), שאותו זכיתי לערוך. בכל מפתח עמודים בסידור זה, בצד ימין מובאת התפילה המסורתית (בנוסחה הרפורמית), ואילו בצד שמאל מובאים פרקי שירה, תפילה ועיון מקבילים לה, או משלימים. בסידור זה תפילות שחיברו חניכי התנועה, מקורו של עיצוב זה של הסידור באופיו של ה"מעמד" (בעיקר של "המעמד התחליפי").³⁵ אף אם בשינויים קלים מבחינה ליטורגית-תיאולוגית ממשיך "החוויה שבלב" את הקו הליטורגי של סידור "העבודה שבלב". השינוי העיקרי שהציג סידור הנוער הוא הדגש על שוויון מגדרי.³⁶

תקופה זו מאופיינת בתנועה הרפורמית הישראלית בפריחה של הוצאת סדרי תפילה ועיון לחגים ולמועדים, חיבורי תפילות לעת מצוא (occasional prayer) והוצאת קובצי

30 בשנת 1986 יצא לאור הסידור באנגלית: V. Singer (ed.), *A Companion to Ha-a-vo-dah*; She-ba-lev: Shabbat and Festival Evening and Morning Services, Jerusalem 1986
בשנת 1992 הופיעה המהדורה השנייה: A. Ben-Chorin, C. Rosen and V. Singer (eds.), *The Companion to Ha'avodah She'ba'lev: The Prayer Book of the Israel Movement for Progressive Judaism*, Jerusalem 1992. הדפסה נוספת בכריכה דקה יצאה בשנת 2000 בתל אביב. בשנים האחרונות יצאה מהדורה דו-לשונית עברית ואנגלית של הסידור כולו.

31 1998 Труд Души, составитель М. Лейбович, перевод С. Рузер, Иерусалим. הסידור הודפס בירושלים (1998). עורכת התרגום הייתה הרב מיה ליבוביץ והמתרגם ד"ר סרגי רוזר.

32 1999 Haavoda shebalev: sidur tefilot leerev shabat vejag, Buenos Aires. הסידור (לערב שבת) שעימו יצא גם תקליטור ובו נוסח התפילות תורגם ונערך על ידי הרב סרחיו ברגמן, רבה של קהילת עמנואל בבואנוס איירס.

33 1998 Gottesdienst im Herzen, Übersetzung von L. O. Zwillenberg, Zürich.

34 יעידו על כך, לדוגמה, ציטוטים רבים של דברי שירה ועיון שהופיעו בעבודה שבלב ומצאו את מקומם בסידור הרפורמי האמריקאי משכן תפילה (2007), למשל משירי סוף הדרך של לאה גולדברג (עמ' 69, 393), שירת העשבים של נעמי שמר (עמ' 485), "יש כוכבים" ו"הליכה לקיסריה" של חנה סנש (עמ' 595, 653) ועוד.

35 וראו: מרקס, "המעמד" (לעיל הערה 17), ובמיוחד עמ' 374-375.

36 לדוגמה, שמות האימהות שלא הופיעו במהדורה הראשונה של "העבודה שבלב", הוספו כנוסח חלופי בתפילת העמידה במהדורות 1991. ואילו בסידור "החוויה שבלב", שיצא כעשור אחריו, מובאים שמות האימהות בצד שמות האבות בנוסח העיקרי.

תפילות בעניינים שונים (וראו בנספח). בחצי היובל שבין תשנ"א ובין תשע"ה לא יצאו לאור סידורי תפילה בתנועה הרפורמית מלבד סידור הנוער "החוויה שבלב". בשנת תשע"ה יצא לאור מחזור "השמחה שבלב" לרגלים בעריכת הרב לוי ויימן-קלמן והרב עודד מזור. חיבור זה הינו שלב חשוב בין הסידור הקודם ובין "תפילת האדם", הן מבחינת הגישה המכלילה, הן בתשומת הלב לעניינים מגדריים ועדתיים. מחזור זה מכיל אזכור לעבודת הקורבנות, מציע נוסח של הזכרת נשמות ייחודי לכל רגל, פיוטים קדומים וחדשים. בהמשך הדברים ארחיב את הדיבור על הזיקה בין המחזור ובין הסידור החדש.

א. IV. אופקים חדשים: סידור "תפילת האדם"

תהליכי שינוי, התפתחות והתגוונות במרקם התנועתי הרפורמי הגדל וצומח בעשורים האחרונים חייבו יצירת סידור חדש. במשך שנים אחדות התקיימו שיחות אם יש להוציא מהדורה מחודשת ומעודכנת של העבודה שבלב, שהיה כאמור בשימוש כארבעה עשורים, או להפיק סידור חדש. בסופו של דבר, הייתה הסכמה רחבה למדיי על הצורך להפיק סידור חדש.

ב. המשימה והאתגר

בשנת 2012 החלו שיחות ראשונות על חידוש הסידור הרפורמי הישראלי, הבשלה פומבית ראשונה של שיחות אלה באה לידי ביטוי בוועידת התנועה הרפורמית שהתקיימה בשפיים באביב של שנת 2014, שבה הוכרז על התחלת העבודה על סידור חדש. הנהגת מר"ם (מועצת הרבנות המתקדמת), בראשותו של הרב והפרופ' יהודיע עמיר ומנכ"ל התנועה הרפורמית הרב גלעד קריב פנו אליי, כמי שמפקדת על תחום הליטורגיה בהיכרו יוניון קולג', בית המדרש לרבנות ישראלית רפורמית, שאשמש כעורכת ראשית לסידור. נעניתי לפנייה זו, ושמחתי להתנדב לתפקיד העורכת הראשית. בקיץ של אותה שנה הוציאה מר"ם מכרז לעורך/ת אחראי/ת, ובסמוך לכך נבחרה הרבה ד"ר אלונה ליסיצה מבין שלושה מועמדים, לשמש בתפקיד, כשהיא מועסקת על ידי מר"ם. בסתיו של אותה שנה התחלנו את העבודה בפועל. לקראת ההפקה בפועל של הסידור, הצטרפה לתהליך הקרן לזכר ג'פרי צ'ין ועמסה על שכמה את הבטחת התקציב למימושו של המפעל.

האתגר היה להכין סידור חדש שיחליף סידור קיים ואהוב, שמצוי בשימוש לאורך שנים. אומנם הייתה, כאמור, הסכמה כמעט גורפת על הצורך בהפקת סידור חדש אולם הדבר לא גרע מהחיבה שהייתה לו בקהלים גדולים בתנועה הרפורמית וממעמדן המכונן של כמה מההכרעות שהכריעו עורכיו. דורות של אנשים ונשים גדלו כש"העבודה שבלב" הוא במקרים רבים הסידור היחיד שהם מכירים לעומקו. במידה מסוימת, ומטבע הדברים ככל שהחשיפה של חברי התנועה וחברותיה לתפילה הייתה רבה יותר כך היה קל להם לקבל

ספר תפילה חדש, ואילו אלה שנחשפו אך ורק לסידור הקיים התקשו בכך יותר. במהלך העבודה שמענו לא אחת אמירות גלויות לב, של מי שהכירו בצורך בעדכון ובחידוש הסידור אולם התקשו לקבל חלק מהבחירות הפואטיות והתיאולוגיות (גם אם הזדהו עימן רעיונית ואמונית), עימוד ועיצוב השונים, ואפילו מספרי העמודים השונים. עבודתנו דרשה הכרה בכך שאף על פי ש"העבודה שבלב" חדל לענות על מלוא הצרכים הרוחניים והקהילתיים של רבים ממשתמשיו, ואף שהיה צורך לעדכן אותו, הן מבחינת השפה הליטורגית והן מבחינת השפה העיצובית, המשימה מורכבת היא למדיי. הסידור החדש בא להמיר סידור קיים שאינו רק טקסט ליטורגי מוכר ואהוב אלא גם סמן של זהות והשתייכות.

עניין נוסף שעימו התמודדנו היה העובדה שהתנועה הרפורמית גדלה והתפתחה בעשורים האחרונים מאז צאתו לאור של הסידור הקודם, והפכה הרבה יותר מגוונת ורב־פנים. אם בעבר חברי התנועה וחברותיה באו מרקעים דומים באופן יחסי והתפילה בקהילות התנהלה באופן דומה, כיום אין הדבר כך כלל ועיקר. מה שנכון לקהילת "כל הנשמה" בירושלים, שתפילתה מושפעת מן התפילה החסידית ומתנועת ההתחדשות כאחד, אינו נכון לקהילת "הראל", אף היא בירושלים, שהוזכרה לעיל, שרוב חבריה באו ממרכז אירופה, ותפילותיה הן בעלות אופי רפורמי קלאסי יותר. מה שמתאים לקהילת "קמץ", שרוב חבריה צברים אינו מתאים לקהילת "שירת הים", שרוב חבריה עלו מחבר העמים, מה שמתאים לקהילות בקיבוצי שער הנגב אינו מתאים בהכרח לקהילת "בית דניאל" בתל אביב. מטבע הדברים, כל קהילה סבורה שהיא מייצגת את התנועה הרפורמית וחבריה ומובילה אף מבינים את הלכי הרוח בציבוריות הישראלית על בוריהם.

טבעי הדבר, שדיוקנה של התנועה הרפורמית כולה נשקף לא אחת לחברי קהילות ורבנים ברמות של קהילתם שלהם, על נוסחה, אווירתה והרוחות השוררות בה. ולא תמיד היה קל להם להסכין עם העובדה שבקהילות אחרות התעצב דיוקן שונה ברכ או במעט. גם רבני ורבות התנועה באים מקשת רחבה של רקעים ומוצאים, חלקם של יוצאי עדות המזרח וארצות האסלאם גדל מאוד בשנים האחרונות. חלק מהרבנים והרבות נולדו בחבר העמים, חלקם באו מרקע קיבוצי, חלקם מרקע אורתודוקסי וחלקם, כמובן, צמחו בתנועה הרפורמית. במלאכת העריכה, שומה היה עלינו להקשיב לכל הקולות וכנות הקול הנשמעים בתנועה הרפורמית הישראלית. משימתנו הייתה ליצור סידור שיכיל את ריבוי האנפין הזה ובה בשעה יהיה קוהרנטי והרמוני. חלק לא קטן מהדיונים סבב סביב שאלות הנגזרות מעניינים אלה.

ג. תהליך העבודה

כבר בראשית העבודה הגדרנו לעצמנו, שמטרתנו אינה הפקת סידור חדש גרידא אלא יצירת תהליך תנועתי רחב ומשתף שיעסוק בשאלות הליבה הנובעות מן התפילה והקשורות

אליה. הרבה ליסיצה הייתה מופקדת גם על הקשר עם הקהילות ועל הצדדים הלוגיסטיים. השתדלנו לעבוד באופן בר-זמני במערכות אחדות, וליצור אדוות עשייה הולכות ומתרחבות במעגלים הבאים:

1. **ועדת הסידור:** הקמנו ועדת עבודה של רבנים ורבות מן התנועה הרפורמית. היה חשוב לנו לשתף רבנים ורבות שמשקפים דורות שונים, גילאים שונים וגישות מגוונות לתפילה ולטקס. התחלנו במפגשים קבועים שהחלו בפרק לימוד והמשיכו בעיון בסוגיות עקרוניות וממוקדות כאחד הקשורות בסידור.
2. **מועצת הרבנים:** לאורך כל שנות העבודה ליוותה מועצת הרבנים ובראשה, יושב ראש המועצה, הרב והפרופ' יהוידע (יוקי) עמיר את התהליך. גם לאחר סיום הקדנציה שלו כיו"ר המועצה, המשיך עמיר בליווי התהליך מטעמה, לצידה של מחליפתו, הרבה אילה רונן-סמואלס. קיימנו דיונים פתוחים במליאות מועצת הרבנות הרפורמית על סוגיות ממוקדות שעלו מהעבודה על הסידור. השתדלנו מאוד לקבל ממזכירות מר"ם משבצת בכל אחת מן המליאות (המתקיימות בדרך כלל אחת לחודשיים), גם אם היה מדובר בפרק זמן קצר יחסית. דיונים ערים התקיימו בקבוצת הפייסבוק של מר"ם ובהמשך גם בקבוצת וואטסאפ.
3. **התייעצות:** התייעצנו עם עורכי סידורים ליברליים בארץ ואף בתפוצות על מלאכתם וביקשנו מהם לשתף אותנו בסוגיות שעלו תוך כדי עבודתם. שוחחנו עם אנשים ונשים מזרמים ומרקעים אחרים ביהדות הישראלית במטרה ללמוד מניסיונם ומתוך רצון לדייק את הקול של הסידור.
4. **קהילות התנועה:** השתדלנו לערב את הקהילות השונות ולהטמיע בסידור את הרצונות המגוונים (ולעיתים רבות, הסותרים) של חבריהן וחברותיהן. קהילות רבות קיבלו טיוטות של הסידור לשם התנסות בתפילה ומתן משוב. הרבה ליסיצה עברה בין קהילות התנועה הרפורמית לשמוע על הצרכים והציפיות של חבריהן מן הסידור החדש. בהמשך היא עבדה מול הקהילות בהטמעת טיוטות הסידור החדש כדי לקבל מכל קהילה משוב ותובנות. בסך הכול היא ביקרה ברוב קהילות התנועה כשלוש פעמים.
5. **אירועים תנועתיים:** קיימנו ימי עיון אזוריים וארציים, שבהם התקיימה תפילה מטיוטות הסידור, הרצאות מרכזיות, הרצאות טד וקבוצות דיון. בוועידות התנועה הרפורמית המתקיימות אחת לשנתיים ניתן מקום מרכזי לסידור החדש, להתנסות בתפילה בו, לקבוצות דיון ולשיחות על אודותיו. בוועידה של שנת תשע"ח קיימנו קלפי לקביעת שם הסידור ואף לקביעת צבע הכריכה שלו. מטרתנו הייתה לעודד השתתפות ומעורבות בצדדים השונים הנוגעים בו.
6. **בית המדרש הישראלי לרבנות:** כבר עם יצירת הטיוטה המוקדמת לתפילת השחרית לחול, הציעה הרבה טליה אבנון-כנבנישתי, העומדת בראש התוכנית הישראלית

ללימודי רבנות, שהיא תשמש כנוסח התפילה בתוכנית. כתוצאה מההיכרות הקרובה של התלמידים והתלמידות עם מלאכת היצירה, והיות שהרבה ליסיצה ואני מלמדות בתוכנית, נוצרה מחויבות עמוקה שלהם לתהליך, ועימה נכונות להשתתפות ולתרומה לו.

7. **עריכה לשונית וגרפית:** נעזרנו בזאב קינן, שהפיק את הסידור (ואני תפילתי, תש"ע) והמחזור המסורתי (פותח שער, תשע"ז) של התנועה המסורתית. משימתו הבסיסית של זאב הייתה עריכת לשון והאחדת הסגנון, אולם בשל בקיאותו הרבה בליטורגיה, עזרתו הייתה הרבה מעבר לסיוע בעניינים טכניים. יצאנו לדרך עם העיצוב הגרפי של הסטודיו של דוב אברהמסון, אשר עיצב את הסגנון היסודי של הסידור. בהמשך עברנו לעבוד עם המעצב והמאייר אהרון פרידמן, ועימו זיקקנו את השפה הגרפית שהנכיחה את השפה הליטורגית של הסידור (ועל כך להלן).

8. כבר מראשית העבודה ראינו לעצמנו חשיבות להעמיד את הסידור החדש כמשאב לקהילות רפורמיות וליברליות ברחבי העולם. שמחנו לסייע לרב ג'ורדן הלפמן מקנדה להפיק מהדורה רב-לשונית לשחרית של שבת לכנס האיגוד העולמי של היהדות הרפורמית בירושלים (תשע"ז). מהדורה זו לשונית של תפילת השבת בסידור יצאה לאור בשיתוף עם קרן צ'ין בשנת תשפ"ב. ישנן יוזמות אחדות לתרגם את הסידור גם לספרדית ולרוסית.

הרבה ליסיצה ואני עסקנו במלאכת העריכה בפועל, והשתדלנו להכריע בכל סוגיה מתוך קשב לקולות השונים שעלו ממעגלי העשייה ומתוך הסכמה. מראשית הדרך ידענו, שהבחירה בגישה תהליכית ובריכוזי המשתתפים בעשייה, תאט את קצב ההתקדמות. לשם השוואה, אציין שאת סידור הנוער, "החוויה שבלב", שעליו עבדתי לבדי ובמגבלת זמן (הוא היה צריך להיות מוכן בזמן למחנות הקיץ), ערכתי במשך כשלושה שבועות בלבד, כשבוע מתוך זה הוקדש לעבודה עם המעצב הגרפי... כאן בחרנו בתהליך משתף ורב-פנים, שהוא עצמו היה בעינינו מטרה, ולא רק הפקת הסידור עצמו.

תהליך העבודה על הסידור נמשך אכן זמן ארוך, כחמש וחצי שנים, שבהן הופקו טיוטות אחדות של חלקי הסידור. הטיוטות הועברו בין קהילות התנועה, כל קהילה השתמשה בטיוטה חודשים אחדים והעבירה לנו משוב על התקבלותה לפני שהעבירה אותה לקהילה אחרת.³⁷ התפרשות התהליך על פני זמן לא קצר הביאה לגיבוש הדרגתי ואיטי הן של הנוסח והן של הסגנון, באופן שאפשר בחינה חוזרת ונשנית של הסידור בקהלים רבים וסייע לכלול בו את מרב הקולות. גישה תהליכית ומשתפת מעין זו חזקה עליה שתעלה ציפיות סותרות

37 קבלת שבת, טיוטה ראשונה תשע"ו; תפילות השבת, תשע"ח; ערבית לחול, תשע"ח; שחרית לחול, תשע"ח; טיוטה מלאה, תש"ף.

בקרב מי שהשתתפו בתהליך. לקחנו על עצמנו להיות קשובות ככל האפשר, ובסופו של דבר גם את הסמכות ואת האחריות להכריע נוכח הקולות השונים.

סידור "תפילת האדם" היה אמור להיחנך באופן רשמי וחגיגי בוועידת התנועה הרפורמית באביב תש"ף. בשל משבר הקורונה התבטלה הוועידה והפקת הסידור התאחזה.³⁸ השתמשנו בזמן הנוסף שנכפה עלינו לשם הנחת הסידור במרחבי התנועה הרפורמית ואף מחוצה לה באמצעות סדרה של עשרה מפגשים באמצעות הזום שכונו "דברו תפילה". במפגשים מקוונים אלה "אירחנו" מדי שבוע את אחת הקהילות, שמנהיגיה הובילו את התפילה ובהמשך שוחחו איתנו על עולם התפילה שלהם, ואף על ההתנסויות שלהם עם הסידור החדש. בדיעבד, נוכל אולי לאשר את האמרה שלפיה "כל עכבה לטובה". ההתנסות בתפילות שבסידור שוב ושוב סייעה לתקן ולזקק עניינים לא מעטים.

לא אחת עלתה השאלה למי מיועד הסידור החדש. ברי היה לנו, שהוא נוצר בראש ובראשונה למען קהילות התנועה הרפורמית בישראל (על מגוון סגנונות התפילה הנהוגים בהן) אבל מיועד לציבורים רחבים יותר בחברה הישראלית, שחלקם אינם אמונים על סידור התפילה ועולם בית הכנסת, ויכולו למצוא בו מענה לבקשת קדושה בחייהם. היה לנו חשוב גם לפתוח צוהר ליהדות התפוצות. וכאמור, ביקשנו להעמיד את הסידור כמשאב לקהילות הליברליות מחוץ למדינת ישראל.

ד. מאפייני סידור "תפילת האדם"

סידור "תפילת האדם" ממשיך את הקו שהותווה בסידור "העבודה שבלב" מבחינות רבות, קו שהתחדד אף יותר במחזור "השמחה שבלב", ובה בשעה יוצר שפה ליטורגית, תיאולוגית ואף גרפית חדשה. הנה כמה ממאפייניו:

ד.1 מסורתי יותר ורדיקלי יותר

מלאכת העריכה הייתה הליכה ברוזמנית לשני כיוונים הפוכים: מצד אחד זהו סידור מסורתי יותר מהסידורים הרפורמיים בני זמננו בארץ ובתפוצות. דומה שיהיה נכון לומר, שזהו הסידור הרפורמי המסורתי ביותר שנערך במאה השנים האחרונות ואולי אף יותר. הנחת המוצא שלנו הייתה שספר תפילה נועד לשימוש בתפילה, אבל לא פחות מכך זהו גם ספר לימוד ועיון. הסידורים הם בבחינת מכלול יהודי של טקסטים ורגשות, לאורך הדורות הסידורים היו הספרים שעזרו באו יהודים במגע יותר מאשר עם כל ספר אחר.³⁹ ועל כן,

38 על השפעת מגפת הקורונה והסגרים שנקבעו בעקבותיה על מלאכת העריכה, ראו: מרקס, "סידור רפורמי וישראלי" (לעיל הערה 2), עמ' 303-304.

39 נסייג אמירה זו, ונאמר שזהו הספר היהודי העיקרי שגברים יהודים באו איתו במגע, עד העת החדשה רוב הנשים היהודיות לא זכו ללמוד את לשון הקודש, ולא ברור כמה מהן השתתפו בתפילות בית הכנסת. וראו: ר' אליאור, סבתא לא ידעה קרוא וכתוב, ירושלים: כרמל, 2018.

ראינו חשיבות לגישה מכילה ככל האפשר, הן של טקסטים ליטורגיים קנוניים והן של טקסטים חדשים, שחלקם עשויים לאתגר חלק מהציבור המתפלל.

ב"תפילת האדם" נכללו חשיבות תפילה שלא מצאו את מקומן ברוב הסידורים הרפורמיים הקודמים, וביניהן תפילת תחנון, שיר של יום, שיר השירים לפני קבלת שבת, קידוש לבנה ותפילות המוספים.⁴⁰ כל אחת מהחשיבות הללו הושמטה מסידורים קודמים מסיבות שונות. תפילת התחנון המסורתית הומרה בתפילה אישית הנהוגה בבתי כנסת רבים. שיר של יום הנהוג בסוף תפילת השחרית והנותן לכל יום מימות השבוע טעם משלו מעלה על הדעת את עבודת הלוויים בבית המקדש. חשיבה זו אינה מופיעה ברוב הסידורים הרפורמיים בגלל הזיקה לעבודת בית המקדש,⁴¹ אם כי נהוג בקהילות הרפורמיות לסיים את התפילה בשיר או בפיוט.⁴² מאותו טעם לא נהוג בבתי כנסת רפורמיים לומר את תפילות המוספים. בסידור "העבודה שבלב" הובא "זכר למוסף", מאת פרופ' חנוך יעקבזון. אנחנו בחרנו להמשיך את הקו שהותווה במחזור "השמחה שבלב", ולהביא בצד ה"זכר למוסף" גם את תפילת המוסף לשבת, לראש חודש ולימים טובים, תוך ששינינו את הבקשה לחידוש בית המקדש ועבודתו והצענו שתי חלופות לקריאה, האחת מזכירה את הקורבנות כעבודת הקודש של עם ישראל בעבר והשנייה מדגישה את טוהר המידות והצדק החברתי כחלופה לעבודת הקורבנות:

יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי	יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ
אַבוֹתֵינוּ וְאֱמוּנָתֵנוּ שֶׁתַּעֲנוּ בְּגִבּוֹלֵנוּ	וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵנוּ וְאֱמוּנָתֵנוּ
וְשֶׁם נִתְקַרַּב לְפָנֶיךָ מוֹכֵנִים לַעֲשֹׂהָ	שֶׁתַּעֲנוּ בְּגִבּוֹלֵנוּ שֶׁם עָשׂוּ קְדְמוֹנֵינוּ לְפָנֶיךָ
בְּאַהֲבָה כְּמִצּוֹת רְצוֹנָךְ	אֶת קְרִבְנוֹת חוֹבוֹתֵיהֶם, תְּמִידִים
כְּאָמֹר: "הִגִּיד לָךְ אֲדָם מָה טוֹב וּמָה ה' דּוֹרֵשׁ	כְּסֻדְרָם וּמוֹסָפִים כְּהִלָּתָם.
מִמֶּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהַצָּנֵעַ	וְאֵת מוֹסָף יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה עָשׂוּ וְהִקְרִיבוּ
לְכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ" (מיכה ו')	לְפָנֶיךָ בְּאַהֲבָה כְּמִצּוֹת רְצוֹנָךְ. ⁴³

עמ' 271

40 זכר למוסף ותפילת מוסף הובאו כבר במחזור לימים נוראים ובמחזור לרגלים. כאן הם הובאו גם כחלק מתפילות השבת.

41 בעניין ההתנגדות הרפורמית לאמירת פסקאות העוסקות בעבודת בית המקדש, ראו: מרקס, "התפילה הרפורמית" (לעיל הערה 5), עמ' 320–321; פטוחובסקי, רפורמה (לעיל הערה 2), עמ' 240–264. אם כי, כאן אין בקשה לחידוש העבודה אלא ציון מנהג שנהג בבית המקדש. בעיני אחדים, חלק מהתכנים במזמורים אלה נתפשו כבלתי מתאימים, לדוגמה בקשת הנקמה במזמור ע"ד, שיר של יום רביעי.

42 בנוסף למזמורי תהלים המסורתיים המצוים בסידורי התפילה, נוספו בתפילת האדם גם מזמורים ופרקי מקרא נוספים, כתהלים קכו ופסוקי נחמה מזכריה ח לשבת תקומה, השבת שבין יום השואה ובין יום הזיכרון ויום העצמאות, קריאה מתוך ישעיהו ס לחודשי כסליו ושבת הקצרים בשנה, ועוד.

43 חלופה זו הולכת בעקבות הנוסח בסידורים הקונסרבטיביים, שבהם הושאר הנוסח המסורתי אלא

בסידור מופיע גם קידוש לבנה (בקיצור מסוים), למרות התנגדות של כמה רבנים,⁴⁴ מתוך הכרה בחשיבותו של הטקס העשיר מבחינה רוחנית וקהילתית, ואשר יש בו כדי לקרב לחווית חילופי העיתים בטבע.

מאידך גיסא ולמול הגישה המסורתית, נקטנו גם עמדה ליטורגית רדיקלית יחסית בשאלות תיאולוגיות ואידאולוגיות. בעיקר בשאלות מגדריות (ראו בהמשך), בהכללה של התייחסות לחווית חיים להטבית ובהכללה של טקסטים של אנשים ונשים הרואים עצמם חילוניים,⁴⁵ ואנו קראנו אותן כתפילות ממש, ועוד.

II.2 רב־קולי והיררכי

כנהוג בסידורי תפילה ליברליים הוספנו פרקי תפילה, שירה ופיוט חדשים, שבאים לגוון או לשמש כקטעים תחליפיים לנוסח התפילה בפרוזה. גם כאן הנחו אותנו שני עקרונות הפוכים ומשלימים כאחד. מחד גיסא ביקשנו להביא מגוון קולות ליטורגיים שמאפיינים עדות שונות, תקופות שונות וטמפרמנטים דתיים ורוחניים מגוונים. היה חשוב לנו לכלול בסידור תחינות ופיוטים מספרות בית שני, הספרות היהודית ההלניסטית, חז"ל, גניזת קהיר ויצירות מודרניות, דגש מיוחד שמנו על השירה העברית החדשה. בחרנו להביא רק טקסטים שעניינם תפילה (גם אם לא תמיד קל להגדיר את הדבר) ולא דברי עיון או מחקר על אודותיה (לכך ייוחד האתר המתעתד להיבנות כדי ללוות את הסידור).

ראינו את ההוספה של טקסטים ליטורגיים נוספים או חלופיים כמעין חזרה לנוסח התפילה הארץ־ישראלי הקדום. בנוסח זה נאמרו בימים מצוינים פיוטים יצירתיים במקום תפילת הפרוזה הקבועה, והם נחתמו בחתימת הברכה המסורתית.⁴⁶

למרות החיבה לתפילות החדשות היה חשוב לנו ליצור הבחנה גרפית ברורה בין התפילות המסורתיות, שהתקדשו במרוצת הדורות (בנוסח שלהן המקובל בקהילות הרפורמיות) ובין יצירה חדשה, משובחת ככל שתהיה, שלא עמסה (עדיין, לפחות בחלק מהמקרים) את כובד ירושת הדורות על כתפיה, ובכלל זה גם טקסטים עתיקים מגניזת קהיר או מסידורים קלאסיים כסדר רב עמרם גאון, שנכנסו כנוסחים חלופיים לנוסח המוכר והמקובל. הרעיון

שבמקום לבקש על חידוש הקורבנות, הוא דובר בלשון עבר ומתאר את עבודתם של קדמונינו. וראו לדוגמה בסידור "אני תפילתי", עמ' 139–140.

44 המתנגדים ראו בקידוש לבנה טקס שיש לו נגיעה לעולם המאגיה, אולם רוב הרבות והרבנים הביעו התלהבות מעצם ההכללה של הטקס, שמשלב התייחסות לטבע, לעמיות היהודית וליחסים שבין אדם לחבור. את האמירה כנגד הלבנה: "כשם שאני רוקד כנגדך ואיני יכול לנגוע בך, כך לא יוכלו כל אויבי לנגוע בי לרעה", הרחבנו כך: "כְּשֶׁם שְׁאֲנִי רֹקֵד | רֹקֵדָת כְּנֶגְדְּךָ וְאִינִי יָכוֹל | יְכוּלָה לְנִגֹּעַ בְּךָ, כֵּךְ לֹא יֻכְלוּ כָּל אוֹיְבֵי, חֲטָאֵי וְחַלְשוֹתֵי לְנִגְוֶעַ בִּי לְרָעָה" (עמ' 340).

45 אני דוחה את התואר "חילוני", שכן בעיניי הוא לא מייצג עמדה ביחס לאמונות ודעות אלא הוא סמן סוציולוגי.

46 ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ־ישראליים בתקופת הגניזה, ירושלים: מאגנס, תשמ"ח.

הראשוני היה ליצור כמעין דף גמרא, שבמרכזו התפילות המסורתיות ומסביבו נוסחים חלופיים. אולם הוא לא עלה יפה בפועל ועל כן בחרנו בהבחנה בין שני סוגי גופנים: גופן שחור (הדסה של פונטביט), לתפילות המסורתיות, וגופן כחול, בעל מראה מודרני יותר (רץ של עורד עזר), שהוא גם קטן יותר לתפילות החדשות. בדרך זו ביקשנו ליצור מדרג היררכי בין התפילות המסורתיות ובין טקסטים חדשים מקרוב באו אל הסידור. היו שהתנגדו לגישתנו החורגת מזו הנקוטה בסידורים רפורמיים אחרים (למשל, "משכן תפילה" האמריקאי), שבהם אין בידול גרפי בולט בין שני סוגי הטקסטים באופן שיוצר היררכיה ביניהם. המתנגדים לגישה זו רצו להביע עמדה עקרונית, שלפיה תפילות כל הדורות צריכות להיות שוות זו לזו במקומן בסידור. אולם בסופו של דבר הוחלט על המדרג ההיררכי הן מטעמים עקרוניים והן כדי להקל על השימוש בסידור.

ד. III סידור ציוני, ישראלי וכלל-אנושי

היחס לצינונות בתנועה הרפורמית מראשיתה, ולמעשה ללאומיות יהודית בכלל, היה מסתייג ובתקופות מסוימות אף עויין. יחס זה, שהגיע לשיאו בתקופת הרפורמה הקלאסית בארצות הברית, הלך והשתנה בהדרגה מאז שנות השלושים של המאה הקודמת ואילך. אימי השואה מחד גיסא והקמת מדינת ישראל, להבדיל, מאידך גיסא, הם שעמדו ביסוד שינוי זה. ובהמשך הדאגה לקיומה של המדינה הצעירה, במיוחד בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים ותחושת הרווחה שתפסה את מקומה, גרמו לשינוי המשמעותי בתפילה. כתוצאה מכך פסקות ליטורגיות רבות שהושמטו קודם לכן מסידורים רפורמיים, ובעיקר בצפון אמריקה, הושבו לסידורים.⁴⁷ בתנועה הרפורמית בישראל, לעומת זאת, מעולם לא הוטל ספק הן ביחס לצינון ככור מחצבתו של העם היהודי והן במרכזיותה של מדינת ישראל בהוויית החיים היהודים כיום. אדרבה, בכמה מקרים העמדה הישראלית והצינונית מודגשת אף יותר מאשר בסידורים מסורתיים.⁴⁸

"תפילת האדם" הולך בדרך הזו ומציב נדבך נוסף הן בשילובה של היצירה הישראלית החדשה באופן בולט, והן בהתייחסות מפורשת לחיים במדינת ישראל. לדוגמה, בברכה השנייה שלפני קריאת שמע בבוקר נאמר: "וְהַבְּיָאֵנוּ לְשָׁלוֹם מֵאַרְבַּע כְּנָפֹת הָאָרֶץ, וְתוֹלִיכֵנוּ קוֹמָמִיּוֹת בְּאַרְצֵנוּ" (במקום "לארצנו").⁴⁹ נכללו בו תפילות למתגייסים ולמתגייסות לצבא,

47 ראו את הדיון במאמרו של דוד אלנסון על התמורות ביחס להזכרת טל ומטר, המניחות כמוכן מאליה את מרכזיותה של ארץ ישראל: D. Ellenson, *After Emancipation: Jewish Religious Responses to Modernity*, Cincinnati: HUC Press, 2004, pp. 233-236. ראו גם מרקס, "צינון וצינונות" (לעיל הערה 4).

48 וראו: מרקס, "התפילה הרפורמית" (לעיל הערה 5), עמ' 337-340.

49 ככל הידוע לי, נוסח זה מופיע לראשונה בשו"ת הלכות קטנות (א, קפה) לרבי ישראל יעקב חגיו, שפעל במאה ה"ז באיטליה ובירושלים, וכתב שלשון "וְתוֹלִיכֵנוּ קוֹמָמִיּוֹת בְּאַרְצֵנוּ" נהוגה בארץ

לציון עלייה לארץ, ויש בו התייחסות לימי הציון הישראליים: יום הזיכרון לשואה ולגבורה, יום הזיכרון לחללי צה"ל ונפגעי פעולות האיבה, יום העצמאות ויום הזיכרון ליצחק רבין ז"ל, וגם – לשבת גאוה, לשבת שלפני החזרה ללימודים, ליום המשפחה ועוד.⁵⁰

בעבודת העריכה התחבטנו אם להמשיך את העמדה שננקטה בסידור "העבודה שבלב" לנוכח הציונות. כזכור, סידור זה מציג עמדה ציונית פוזיטיבית אף יותר מהסידורים המסורתיים! לדוגמה, חתימת ברכת עבודה שונתה מהלשון: "ברוך [...] המַחְזִיר שְׁכִינָתוֹ לְצִיּוֹן", ללשון "ברוך [...] המַחְזִיר שְׁכִינָתוֹ וְעָמּוֹ לְצִיּוֹן". רבים חשו שאין צורך להוסיף את התיבה "ועמו", שכן הבקשה לשיבת העם כלולה בבקשה לשיבת השכינה, ואילו אחרים ביקשו לשמר את הנוסח המוכר. בסופו של דבר השארנו נוסח זה, כשהמילה "וְעָמּוֹ" מובאת בצבע אפור, כדי לסמן שהיא אינה חלק מהחתימה המסורתית של הברכה. נוסף על כך הבאנו גם חתימה חלופית המבוססת על נוסח ארץ ישראל הקדום והמדגישה את אמונת

הייחוד: "ברוך [...] שְׁאוֹתֶךָ לְבָדֶךָ בִּירְאָה נֶעֱבֹד".⁵¹

האחריות לכלל ישראל מובעת בין היתר בתפילה לשלום המדינה, שבה שימרנו את הנוסח של "העבודה שבלב", המציג את העלייה כאפשרות מבורכת ולא כבקשה גורפת וכוללת:

נוסח רפורמי ישראלי

פֶּקֶד נָא לְבָרְכָה אֶת אַחֲנֵינוּ וְאַחֲיוֹתֵינוּ בֵּית
יִשְׂרָאֵל בְּכָל אֲרָצוֹת פְּזוּרֵיהֶם.
טַע בְּלִבְכֶם אֶהְבֵּת צִיּוֹן, וּמִי בָהֶם מְכַל עֲמָנוּ
יְהִי אֱלֹהֵינוּ עִמּוֹ וְיַעַל לִירוּשָׁלַיִם עִירָךְ, אֲשֶׁר
נִקְרָא שְׁמֶךָ עָלֶיהָ.

נוסח הרבנות הראשית

וְאֶת אַחֲנֵינוּ כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל פֶּקֶד-נָא בְּכָל
אֲרָצוֹת פְּזוּרֵיהֶם, וְתוֹלִיכֶם מִהֲרָה קוּמְמִיּוֹת
לְצִיּוֹן עִירָךְ וְלִירוּשָׁלַיִם מְשֹׁכֵן שְׁמֶךָ.
כְּפִתּוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה עֲבֹדֶךָ: "אִם יְהִיה נִדְחֶךָ
בְּקִצֵּה הַשָּׂמַיִם, מִשָּׁם יִקְבָּצֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ
וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ. וְהִבִּיאֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ
אֲשֶׁר יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ, וְהִיטִבְךָ וְהִרְבֶּךָ
מְאֹבְתֶיךָ" (דברים ל, ד-ה).

ישראל. בעניין הזה הסידור הקודם, העבודה שבלב, נקט עמדה אחרת, ושם נאמר: "וְהִבָּא עָלֵינוּ
בְּרָכָה וְשְׁלוֹם מִהֲרָה מֵאֲרֻבַּע כְּנָפּוֹת הָאָרֶץ, וְתוֹלִיכֶם קוּמְמִיּוֹת לְאַרְצֵנוּ" (עמ' 36).

50 במקרים אלה, כמו בשאר אירועי השנה והחיים בחרנו להביא תפילות שנאמרות בבית הכנסת ולא להציג טקסים שלמים ולהפנות לחוברות שנוצרו לצורך זה (ראו בנספח). החלטה זו, שהיו לה מתנגדים לא מעטים, נבעה מהכרה בריבוי החומרים והסגנונות האפשריים ומתוך רצון לאפשר את היצירתיות של כל קהילה וקבוצה.

51 חתימה זו הייתה מקובלת בסידורים רפורמיים רבים בתפוצות, היא המירה את "המחזיר שכינתו לצייון", החתימה הבבלית המקובלת בסידורי כל העדות, שהציבה אתגר תיאולוגי בהצבת מרכזיותה של ארץ ישראל. הנוסח הבבלי חזר בהדרגה לסידורים הרפורמיים בצד "שאוֹתֶךָ לְבָדֶךָ בִּירְאָה נֶעֱבֹד". על גלגוליה של חתימת ברכת "עבודה", ראו: מרקס, "ציון וציונות" (לעיל הערה 4), עמ' 169-171.

מתוך ראיית החשיבות של קשר עם יהדות התפוצות, הוספנו תפילה שנועדה להיאמר בעת מפגש עם קהילות ישראל מהתפוצות. התפילה מעובדת מתוך תפילתם של בני ישראל ליהודי מצרים, כפי שהיא מובאת בפתיחת ספר מקבים ב:

אָחינו וְאַחֵינוּ בְּתַפּוּצוֹת, שְׁלוֹם וְיֵשַׁע רַב!
ה' אֱלֹהִים יְבָרֶךְ אֶתְכֶם וְיִזְכֹּר לָכֶם אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם וְשָׂרָה וְאֶת יִצְחָק וְרַבְּקָה
וְאֶת יַעֲקֹב, לְאַה וְרַחֵל. וְיִתֵּן לָכֶם לֵב שָׁלֵם לִירְאָה אוֹתוֹ וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל
נַפְשְׁכֶם. יִפְתַּח ה' לְבַבְכֶם לְהַגִּית בְּתוֹרָתוֹ וּלְשַׁמֵּר מִצְוֹתָיו, וְיִתֵּן לָכֶם בְּרָכָה וְשָׁלוֹם.
יִשְׁמַע ה' אֶת תַּפְלִיתְכֶם וִירַחֵם עָלֵיכֶם, וּמִכָּל צָרָה יִפְלֹט נַפְשְׁכֶם. זֹאת תַּפְלִיתְנוּ בְּעַדְכֶם
כָּל הַיָּמִים. וְנֹאמַר: אָמֵן.

בה בשעה הענקנו תשומת לב רבה יותר מאשר בסידורים מסורתיים, ואף יותר מאשר בסידור הרפורמי הקודם, לאחריות כלפי העולם כולו וכלפי כל חי. לדוגמה, בסיום תפילת הקדיש הוספנו את המילים המודגשות: "עוֹשֶׂה שְׁלוֹם בְּמִרְוֵמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ, עַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְעַל כָּל בָּאֵי עוֹלָם".⁵²

סידורים מסורתיים מדגישים יותר את העמיות (peoplehood) היהודית ואת בחירת ישראל, ואילו סידורים ליברליים רבים מדגישים יותר את העמדה האנושית והאוניברסלית. בסידור תפילת האדם ביקשנו לאחוז בשני הקצוות, וליצור סידור ששני הצדדים מוצאים בו ביטוי, הן ייחוד עם ישראל והן אחריותנו כלפי העולם כולו.⁵³

ה. סוגיות תיאולוגיות ואידאולוגיות

מתוך מחויבות לגישה פְּלִילִית (אינקלוסיבית) ככל האפשר השתדלנו לכלול בסידור קולות רבים ככל האפשר. להלן אעסוק בשני עניינים: קולות מגדריים והקשרים עדתיים.

ה. I. ריבוי אנפין מגדרי

אם נצביע על גורם אחד ממוקד לצורך שחשו רבים ורבות בעריכת סידור חדש, הרי מדובר בבקשת שפה ליטורגית שתבטא באופן בהיר יותר רעיונות של שוויון מגדרי ושל פְּלִילִיתות מגדרית בתפילה. כבר במהדורה המעודכנת של סידור "העבודה שבלב" (תשנ"א) נעשו כמה

52 לשון זו הייתה עד עתה בבחינת "תפילה שבעל פה", שהוספה לקדיש אם כי לא הייתה רשומה בסידור הקודם. בתחילה נהגו להוסיף: "וְעַל כָּל בְּנֵי אָדָם" (בציבוריות הישראלית נחקקה האמירה הזו של פרופ' צביה ולדן בהלווייתו של אביה, שמעון פרס). כאן ביקשנו נוסחה שתכלול את כל באי עולם, לא רק את בני האדם. נוסח אחר שהוצע הוא: "עוֹשֶׂה שְׁלוֹם [...] וְעַל כָּל יוֹשְׁבֵי תֵבֶל", והוא מופיע בתפילה של הרב דב אדלשטיין, שמיועדת לאבלים בתפילה שאין בה מניין (עמ' 109).

53 ראו: מרקס, "התפילה הרפורמית" (לעיל הערה 5), עמ' 339–340.

צעדים חשובים בכיוון הזה, לדוגמה הוכנס נוסח חלופי לברכת "אבות" בתפילת העמידה הכולל את האימהות. אולם עם הזמן נראה היה שיש צורך בחשיבה מקפת ומעמיקה על עניין הכללת הנשים בתפילה. במקום אחר מניתי ארבע רמות של התמודדות בסידורים לא-אורתודוקסיים עם שאלות מגדריות,⁵⁴ וכאן אסקור בקצרה כמה מהדרכים שבהן "תפילת האדם" עושה זאת.⁵⁵ סידור הנוער "החוויה שבלב" (תשנ"ט, תש"ס) ואף יותר מכך מחזור לרגלים "השמחה שבלב" (תשע"ה) עשו צעדים משמעותיים אף יותר להנכיח שפה מכיליה מבחינה מגדרית, ומבחינות רבות הלכנו בדרך שהם התוו.

1. התייחסות לקהילה המתפללת הן בלשונות התפילה והן בהוראות לציבור המתפלל. כבר בסידורים מסורתיים רבים נמצא את הלשון "מוֹדָה אני" בצד "מוֹדָה אני". כאן בחרנו לא לנקד את האות ד' במילה "מודה" כדי שתתאים ללשון זכר ונקבה כאחד, וכך גם נהגנו בברכת כוהנים. בברכת הבנים והבנות הנאמרת בערב שבת, הכנסנו את הנוסח המסורתי של ברכת כוהנים ובצידו נוסח האמור בלשון נקבה, ובכך המשכנו את מה שנקט מחזור "השמחה שבלב".

עמלנו לא מעט על מציאת לשון הוראות לציבור שלא תהיה ספציפית מבחינה מגדרית. המעטנו להשתמש בקווים מוטים או סימנים גרפיים אחרים המכבידים על הקריאה (כדוגמת יושבים/יושבות או יושבים.ות), שכן, היה חשוב לנו שהשפה תהיה טבעית וקולחת. בעיני אחדים שימוש בלשון רבים (למשל, "יושבים") התקבל על הדעת, היות שהוא נתפש כלשון סתמי, אולם בעיני רוב מי שעמלו על הסידור, פתרון זה לא היה מספק, על פי רוב נקטנו בנוסח "נהוג ל..." הניטרלי,⁵⁶ וניסינו לעקוף את השפה המגדרית בדרכים מגוונות.

54 ראו: D. Marx, "Gender Language in Liberal Israeli Liturgy", E. Goldstein (ed.), *New Jewish Feminism: Probing the Past, Forging the Future*, Woodstock 2008, pp. 206-217; *idem*, "Influences of the Feminist Movement on Jewish Liturgy: The Case of Israeli Reform Prayer", *Sociological Papers*, 14 (2009), 67-79. ובקצרה: מרקס, "סמיכת נשים" (לעיל הערה 28), עמ' 90-92.

55 ראו גם: א' ליסיצה, "תפילת העורכות: חידושי מגדר בסידור תפילת האדם", מ' ליבוביץ וי' עמיר (עורכים), מדרש רבה: מהפכת הרבנות הרפורמית הנשית בישראל, ירושלים: כרמל, תשפ"ג, עמ' 211-222; נ' דפני קלן, "אלוהים – נכתב בלשון זכר מטעמי נוחות בלבד?", שם, עמ' 185-200).
56 היו שהתנגדו ללשון זו בטענה שהיא נשמעת פוסקנית מדי. למותר לציין, שעניין זה קיים באופן ממוקד במיוחד בשפה העברית ואילו בשפות אירופיות אחרות אפשר להשתמש בלשון סתמית (כדוגמת *one sits* או *we sit*). לשם השוואה נזכיר, שבסידור התנועה המסורתית "ואני תפילתי", כל ההוראות ניתנות בלשון זכר יחיד או רבים (למשל, "הש"ן אומר" או "יושבים"). במחזור המסורתי "פותח שער", שיצא לאור בשנת תשע"ז, כמעט עשור לאחר הסידור, נוספה ההערה: "ההנחיות במחזור נכתבו בלשון זכר מטעמים לשוניים בלבד, אולם הן מכוונות תמיד לנשים ולגברים כאחד" (כרך א, 42, ההדגשה במקור).

2. הכללת דמויות נשים בתפילה – בצד הזכרת שלושת האבות בברכה הראשונה שבתפילת העמידה הבאנו את ארבע האימהות:

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וְאִמּוֹתֵינוּ,
אֱלֹהֵי אֲבֹרָה וְשָׂרָה, אֱלֹהֵי יִצְחָק וְרִבְקָה, וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב, לְאֵה וְרַחֵל ...

כפי שנעשה לראשונה בישראל בסידור הנוער "החווייה שבלב", זהו הנוסח העיקרי (ולא כבגרסה החדשה של "העבודה שבלב", שם הוא מובא כנוסח חלופי בצד). בחלק מהקהילות נהוג לציין גם את שמות השפחות, שהיו אימהות של ארבעה משבטי ישראל, כדי לבטא מחויבות לצדק חברתי בצד צדק מגדרי. אולם הדבר לא התקבל על הכול, ועל כן נוספה הערה בשולי התפילה, שיש המוסיפים "את שמות האמהות, בְּלֵקָה וְזִלְפָּה". לאחר שירת הים של משה ובני ישראל הוספנו את הפסוקים המתארים את שירת מרים (שמות טו, כ-כא), דבר שנהג כמנהג שבעל-פה בכמה קהילות ונכנס כבר במחזור לרגלים.

3. התייחסות לחוויות נשיות ולאירועי חיים נשיים – מתוך הכרה בכך שטקסי חיים זוקקים כרך נפרד ועצמאי, מיעטנו להביא ב"תפילת האדם" טקסים כאלה, אולם כללנו תפילות הנאמרות במסגרת בית הכנסת, ובהן כללנו התייחסות בזכר ובנקבה כאחד. לדוגמה, הובאה תפילה לבת המצווה ונוסחים בלשון נקבה לאירועים של הולדת בת, עלייה לארץ, גיור, יציאה מהארון ועוד.

לדוגמה, בקהילות רפורמיות בארץ ובתפוצות נהוג לקרוא את המשנה הראשונה במסכת אבות בטקסי בר ובת מצווה, כאשר ספר התורה מועבר בין בני המשפחה מהדור המבוגר ביותר הנוכח ועד לילד או לילדה החוגגים. הוספנו פיוט שבא להשלים את שרשרת המסירה הגברית בשרשרת נשית, שאף על פי שהיא מדומיינת במידה רבה היא הייתה חשובה לשם הנכחת דמויות נשיות ייצוגיות:

מֹשֶׁה קָבַל תּוֹרָה מִסִּינַי	וּמִסֵּרָהּ לַיהוֹשֻׁעַ
וּמִסֵּרָתָהּ לְבְנֹת צִלְפָּחַד	וַיְהוֹשֻׁעַ לְזִקְנִים
וּבְנֹת צִלְפָּחַד לְדִבּוּרָה	וְזִקְנִים לְנָבִיאִים
וְדִבּוּרָה לְרוּת	וְנָבִיאִים מִסֵּרָהּ לְאַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוּלָּה.
וְרוּת מִסֵּרָתָהּ לְכִרְיָה.	הֵם אֲמָרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים:
הֵן אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים:	הָיוּ מְתוֹנְנִים בְּדִין
הִשְׁמִיעוּ אֶת קוֹלָן	וְהִעֲמִידוּ תַלְמִידִים הֶרְבָּה
וְהִעֲמִידוּ תַלְמִידוֹת הֶרְבָּה	וַעֲשׂוּ סִיג לְתוֹרָה. (אבות א א)
וַעֲשׂוּ דָרֵשׁ לְתוֹרָה. (הרבה רינת צפניה)	

(עמ' 103)

לעיתים נשמעה ביקורת על פיוט קצר זה ועל שכמותו, לפיהם המתואר בו אינו משקף את המציאות הממשית או הטקסטואלית (שהרי מרים קיבלה תורה מסיני עם כל העם אבל לא

מסרתה לכנות צלפחד). אלא שדומה, שפיוט אינו בא לתאר אמת היסטורית במובן המחקרי של הדבר אלא ליצור משמעות בת קיימא מאבני בניין הקיימות בתרבות.

4. יצירת שפה ליטורגית מורכבת בהתייחסות ובפנייה אל האל – גלוי וידוע העיקר השלישי של הרמב"ם "שֶׁהַבּוֹרָא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ אֵינוֹ גּוֹף, וְלֹא יִשְׁיגוּהוּ מִשְׁיְגֵי הַגּוֹף, וְאֵין לוֹ שׁוֹם דְּמִיּוֹן כָּלֵל". ובכל זאת, רוב דימויי האל בליטורגיה היהודית הם זכריים (מלך, דיין, אב, רועה וכיוצא בזה), מה שמציג את הנשיות כביטוי של אחרות. בעשורים האחרונים יש ניסיונות רבים להרחיב את השפה הליטורגית ולהוסיף בה מטאפורות מגוונות מבחינה תיאולוגית ומגדרית. כדוגמה לכך, ראו את נוסח ברכות השחר של הרבנים לוי ויימן-קלמן ומעין טרנר, שהובא כנוסח חלופי לזה המקובל בקהילותינו:

בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם,
אֲשֶׁר נָתַן לְשָׁכְוֵי בֵּינָה לְהִבְחִין בֵּין יוֹם וּבֵין לַיְלָה.
בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֹרֵךְ הָעוֹלָם, פּוֹקֵחַ עֲוִרִים.
נִבְרָךְ אַתְּ מְקוֹר חַיִּינוּ, מַלְבִּישׁ עֲרָמִים.
בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ, צוֹר יְשׁוּעָתֵנוּ, מְתִיר אֲסוּרִים.
נוֹדֶה לְעֵין הַחַיִּים, זֹקֶפֶת כְּפוּפִים.
בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, רוֹקֵעַ הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם.
אֲבָרְךָ ה', הַמְקוֹר וְהַמְקוֹם, הַמְכִּין צַעְדֵי בְּגִבּוֹרָה.
אוֹדֶה לְרוּחַ הַחַיִּים, שֶׁעָשְׂתָה לִּי כָּל צָרָכִי.
בְּרוּךְ אַתָּה ה', יִחִיד הָעוֹלָמִים, אוֹזֵר יִשְׂרָאֵל בְּגִבּוֹרָה.
נִבְרָךְ אַתְּ מְקוֹר הַבְּרָכָה, עוֹטֵר יִשְׂרָאֵל בְּתַפָּאֲרָה.
בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ חֵי הָעוֹלָמִים, שֶׁעָשִׂנוּ בְּצַלְמוֹ.
אֲבָרְךָ אֶת עֵין הַחַיִּים, שֶׁעָשִׂיתָנִי בֶן | בַּת חוֹרִין.
בְּרוּכָה אַתְּ הוֹיָה, רוּחַ הָעוֹלָם, שֶׁעָשִׂיתָנִי יִשְׂרָאֵל.
בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַנּוֹתֵן לְיָעָף כַּח.
בְּרוּכָה אַתְּ הוֹיָה, אִם הִרְחַמְתָּ, הַמַּעֲבִירָה שָׁנָה מַעֲיָנִי וְתַנּוּמָה מַעֲפָפִי. (עמ' 66)

בתפילה הזו אפשר לראות מגוון התייחסויות לאלוהות כאל – "אור העולם", "עין החיים", "רוח העולם", "הוויה", "אם הרחמים" ועוד – על הפנייה המסורתית. כמו כן יש בה מגוון פניות, לא רק מטבע הברכה הרגיל "ברוך אתה..." אלא גם "נברך", "אברך", "ברוכה את" ועוד.

אם שלושת העניינים הקודמים הקשורים בשפה מגדרית בתפילה שרויים בהסכמה רחבה באופן יחסי בתנועה הרפורמית בישראל, עניין היחס לקב"ה והפנייה אליו שנוי במחלוקת עזה. השיחות בנושא הזה התאפיינו לא אחת בלהט רב, ושיקפו לעיתים הבדל דורי, כשרבים מן הרבנים והרבנות הצעירים יותר תמכו בהעשרת השפה המגדרית ואילו אחדים מן הרבנים

המבוגרים יותר הסתייגו מכך. בחרנו לנקוט גישה מתונה בעניין הזה, ולהביא כמה תפילות הפונות לאלוהות בלשון נקבה. ימים יגידו אם מגמה זו תגבר ויתוספו להן עוד תפילות רבות מסוגן.⁵⁷

ה. II. ההקשר העדתי

גלוי וידוע שהחלוקה האידיאולוגית, התיאולוגית וההלכתית לזרמים דתיים נוצרה מתוך המציאות המערב־אירופית. הזרמים ביהדות ימינו – ובכלל זה התנועה הרפורמית והאורתודוקסיה המודרנית, היהדות החרדית ואף האסכולה הפוזיטיביסטית היסטורית שממנה נולדה בארצות הברית התנועה הקונסרבטיבית – כולם הם בבחינת תגובות לאמנציפציה, בבחינת מענה נלהב, מסתייג או אף מתנגד לתקווה שהיא עוררה בקרב היהודים להשתלבות כאזרחים שווי זכויות במדינותיהם, כל אחת מהתנועות בדרכה שלה. גם במרחב הספרדי והמזרחי ניכר גיוון ליטורגי, אולם לא קמו תנועות ממוסדות דומות.⁵⁸ התנועה הרפורמית, אם כך, היא תוצר של היהדות האשכנזית המערב־אירופית. סידוריה מבוססים על הנוסח האשכנזי, גם אם מדי פעם בחרו עורכי סידורים בנוסח הספרדי־פורטוגזי דווקא.⁵⁹ כמו כן ידוע שעד השואה רוב מניינו של עם ישראל היה באירופה או ממוצא אירופי. כיום במדינת ישראל זכינו לחיות במצב של קיבוץ גלויות אמיתי בין מזרח ומערב. היה חשוב לנו להנכיח עובדה זו בסידור.

אף על פי שבבסיסו, "תפילת האדם" מושתת במידה רבה כשאר הסידורים הלא־אורתודוקסיים על הנוסח האשכנזי (בשינויים קטנים וגדולים) ראינו חשיבות רבה בהרחבת השיח הליטורגי והעשרתו בהוספה ממכמני כלל עדות ישראל. והנה כמה מהעניינים שמחויבות זו הולידה. הכללנו נוסח ספרדי בצד נוסח אשכנזי בתפילות ביתיות. כך, למשל, לשון הקידוש בערב שבת, או בתפילות הנאמרות בציבור. וכן תפילת הקדיש. כידוע יש

57 מעניין להזכיר בהקשר זה התארגנות של כמה רבות ורבנים, חלקם חברי ועדת הסידור, לקדם את הנושא המגדרי בתפילה. הרבה נעמה דפני־קלן, שהקימה את הקבוצה והייתה הרוח החיה בה, הובילה את הקבוצה שאליה היו מוזמנים כל הרבנים והרבנות הרפורמיים אבל דאגה לעמוד בתיאום איתנו, העורכות. הקבוצה נפגשה ליום מרוכז בחיפה והמשיכה לעבוד לאחר מכן מתוך רצון לספק תפילות וברכות נוספות שינכיחו פנייה לאלוהות בלשון נקבה. כמה וכמה מפירות עמלם נכנסו לסידור, לדוגמה ברכות חלופיות לקריאת שמע שחיבר הרב יהודע עמיר, והן מופיעות בתוספתא לערבית לשבת. טקסט נוסף שנכתב במסגרת הקבוצה הוא של הרב עודד מזור "תגדל שכינת עולם, ונשבחה", שמתכתב עם הפיוט "יגדל אלוהים חי". נוסח חלופי לתפילת העמידה לערב שבת לא נכנס מפני שהתחושה הייתה שהוא לא היה מעובד דיו.

58 ראו, למשל: צ' זוהר, האירו פני המזרח: הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון, הקיבוץ המאוחד תשס"א.

59 ראו: E. L. Friedland, *Were our Mouths Filled with Song: Studies in Liberal Jewish Liturgy*, Cincinnati: Hebrew Union College, 1997, pp. 269-277.

סוגים שונים של הקדיש, וכל אחד מהם יועד להזדמנויות אחרות. קשה להעלות על הדעת תפילה הפורטת על נימי הרגש יותר מאשר קדיש האבלים (קדיש יתום), וכאן הבאנו זה בצד זה את הנוסח האשכנזי והספרדי.⁶⁰ דבר זה לא היה נטול קשיים, שכן בנוסח הספרדי בא המשפט "וַיִּצְמַח פְּרָקְנָה, וַיִּקְרַב מְשִׁיחָה" (מארמית: ויצמיח את ישועתו ויקרב את משיחיה). אחד מהעקרונות המנחים את התפילה הרפורמית הוא שתחינות לגאולה ולעידן גאולי מחליפות בקשות על משיח אישי. הדילמה שניצבה בפנינו היא נאמנות לטקסט המקורי, ואז הוא לא יעלה בקנה אחד עם התיאולוגיה הרפורמית או לשנות אותו אבל אז הוא לא יהיה הנוסח הספרדי. בסופו של דבר בחרנו להוסיף את המילה "קֶץ", היינו עת או תקופה, כנהוג בחלק מן הנוסחים החסידיים, אבל אותה רשמנו בצבע אפור ("וַיִּקְרַב קֶץ מְשִׁיחָה"), כדי שקוראי הקדיש יוכלו לבחור אם להוסיפה, אם לאו. גם את התרגום לעברית של הקדיש הבאנו לפי שני הנוסחים.⁶¹ כך גם כללנו את תפילת ההשכבה על פי הנוסח הספרדי. הכנסנו את מגילת שיר השירים, שאותה נוהגות קהילות ספרדיות וחסידיות לקרוא לפני קבלת השבת. בצידה של המגילה הבאנו שירים שעובדו מתוכה.

מתוך נאמנות לגישה כְּלִילִית (אינקלוסיבית) בחרנו במקרים לא מעטים, למשל ברכת "השנים" בתפילת העמידה והפרשת חלה, כנוסח יחיד את הנוסח הספרדי. על אף החשש ממידה של אקלקטיות בסידור, ריבוי שורשי היניקה שלו יביא לכך שהוא לא יהיה של אף קבוצה או עדה במלואו. ועל כן, ראינו מחויבות לצורך להשמיע קולות רבים ככל האפשר. נוסף על כך, בצד תפילות הקבע והחובה, כללנו פיוטים של עדות ישראל השונות, של אוצרות הדורות (למשל, מגניזת קהיר) ותפילות ושירי תפילה מרחבי היצירה הישראלית.

ה. III רב־שכבתיות ואפשרויות בחירה

מלבד ההבחנה הגרפית בין התפילה המסורתית ובין תפילות ופיוטים חדשים, ביקשנו לאפשר בחירה לכל קהילה ולכל מתפלל ומתפללת בעניינים תיאולוגיים וסגנוניים. כאמור, גישתנו באה בדרך כלל להכליל והוספנו גם חטיבות ליטורגיות שלא נאמרו עד כה ברוב קהילותינו. במקרים אחדים בחרנו בסימון גרפי שבא להציב את הבחירה בפני הציבור: מילים וביטויים העשויים לעורר קושי תיאולוגי סומנו בצבע אפור, כדי לציין שיש שלא נוהגים לומר אותם (וראו לעיל את הדיון בנוסח הספרדי של הקדיש). לעיתים הובאו נוסחים חלופיים לאותו טקסט והם סומנו בסוגריים מרובעים. לדוגמה, לאורכה של ברכת "גבורות"

60 הסידור של התנועה המסורתית, "ואני תפילתי", הביא אף הוא את הקדיש של עדות המזרח אלא ששם הוא מובא בנספח בסוף הסידור. המחזור המסורתי "פותח שער", שיצא לאור בתשע"ז, כמעט עשור לאחר צאתו לאור של הסידור, מצרף את הנוסח של עדות המזרח לקדיש יתום לזה האשכנזי.

61 עורכי המחזור "השמחה שבלב", הביאו אף הם את הקדיש בנוסח עדות המזרח מטעמים דומים אולם בדרך אחרת, הם בחרו להשמיט את המשפט "וַיִּצְמַח פְּרָקְנָה, וַיִּקְרַב מְשִׁיחָה".

בתפילת העמידה הובא הנוסח המקובל בסידורים רפורמיים הדובר על הישארות הנפש ולא על תחייה פיזית של המתים, אולם ראינו לנכון להוסיף אפשרות בחירה בנוסח המסורתי: “כְּרוּךְ אַתָּה ה', מְחַיֶּה הַכּוֹל [או הַמֵּתִים]”.

בסוף כל אחת מהתפילות הובאה מה שכינינו “תוספתא”, היינו הצעות נוספות לתפילה ולשירה והן מסודרות לפי סדר התפילה.⁶² גם כאן היומרה לא הייתה ליצור אוגדן של כל הטקסטים החלופיים האפשריים אלא להגיש לציבור המתפלל אוסף איכותי מתוך המגוון הפואטי והליטורגי.

לסיכום

האם סידור תפילה צריך לשקף את המצב הנוהג כיום או לשמש בבחינת קריאת כיוון לעתיד? האם עליו לטפח נורמות ליטורגיות יציבות או לעודד ולטפח את ריבוי האנפין? האם המבט צריך להיות פנימה כלפי הקהילות של התנועה שבעבורה הוא נוצר, ולענות על הצרכים של הבאים והבאות בשעריה או לשאת עיניים לציבורים רחבים יותר? אלה ואחרות היו השאלות שעמדו בבסיס עבודתנו על “תפילת האדם”. השתדלנו לגלות רגישות לצרכים רבים ככל האפשר ועם זאת להציג ספר תפילה לכיד בעל היגיון ליטורגי וסגנוני. להבנתנו, סידור תפילה הוא בהגדרתו טקסט שמרני יחסית. בנבדל ממעמדי תפילה חד-פעמיים או מתפילות ניסיוניות עליו לשקף את הניסיון המצטבר. הוא אינו יכול להיות חדשני ביותר בגישתו אבל ראוי לו להציע בעדינות, כך האמנו, קריאות כיוון טקסטואליות ותיאולוגיות לעתיד. בימים אלה הרבה ליאורה ורד-אזרחי ואני עומלות על עריכתו של מחזור חדש לימים הנוראים. ימים יגידו כיצד יתקבלו סידור תפילת האדם והמחזור שבהתהוות. ומי יתן, שיישמעו תפילותינו, ושנזכה למצוא חן בעיני אלוהים ואדם.

נספח: סידורים וקובצי תפילה רפורמיים ישראליים

סידורים ומחזורים

סידור העבודה שבלב, עורך: חנוך יעקבזן, יו”ר ועדת הסידור: עדי עשבי, ירושלים: הוצאת מועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תשמ”א. מהדורה שנייה עם תיקונים, יו”ר ועדת הסידור: יהורם מזור, תשנ”א
מחזור כוונת הלב, עורך: יהורם מזור, ירושלים: הוצאת מועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תשנ”א

62 בעניין זה הלכנו בעקבות עורכי “השמחה שבלב”, שהציעו “תוספתא” בסוף המחזור. אנחנו כללנו חטיבת “תוספתא” ממוקדת לאחר כל תפילה ותפילה.

דליה מרקס

החוויה שבלב, עורכת: דליה מרקס, ירושלים: הוצאת התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תש"ס, מהדורה שנייה ומתוקנת תשס"א
העבודה שבלב: נוסח קהילת כל הנשמה (מהדורה עברית ומהדורה עברית-אנגלית), עורכים: לוי ויימן קלמן, מעין טורנר ושואל ורדי, ירושלים: קהילת כל הנשמה, תשס"ח
השמחה שבלב: מחזור לרגלים ולשבתותיהם, עורכים: לוי ויימן קלמן ועודד מזור, התנועה הרפורמית, מועצת הרבנים הרפורמיים וקהילת כל הנשמה, תשע"ה
תפילת האדם: סידור רפורמי ישראלי, עורכות: אלונה ליסיצה ודליה מרקס, ירושלים, תשפ"א, מהדורה שנייה ומתוקנת תשפ"ב
מחזור לימים הנוראים (טיוטה), עורכות: ליאורה ורדי-אזרחי ודליה מרקס, ירושלים, תשפ"ה (המחזור המלא עתיד לראות אור בתשפ"ז)

קובצי תפילות

"פתח לנו שער": אסופת סליחות, עורכת נעמה דפני-קלן, ירושלים: הוצאת התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תש"ס
"וציונו להדליק נר": חנוכה ויום זכויות האדם הבי"ל, עורכות: נעמה דפני-קלן וורד סקל, בית דניאל, פורום הצעירים והיכרו יוניון קולג', תש"ס
ונהפוך בו: עיונים בחג הפורים, עורכות: נעמה דפני-קלן ועדה זבידוב, היכרו יוניון קולג' והתנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תשס"ג
מילים שבלב: דברי תפילה, בקשה, תחנון, שירה והרהור, עורכת: ג'נין ווסברג, בהוצאת העורכת, המרכז לפלורליזם יהודי, היכרו יוניון קולג' והתנועה ליהדות מתקדמת בישראל, בהקדשה לחולי הטרשת הנפוצה בישראל, תשס"ד
דרך האבל: מדרוך להתמודדות רוחנית ורגשית עם מצבי אבלות, עורכת: ג'נין ווסברג, בהוצאת העורכת, המרכז לפלורליזם יהודי, היכרו יוניון קולג' והתנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תשס"ה
מעמד יום הזיכרון לראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, עורכים: גלעד קריב ויהורם מזור, התנועה ליהדות מתקדמת בישראל ומועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תש"ס
תיקון ליל ט"ו בשבט, עורך: גלעד קריב, מהדורה שנייה, גילה קן, פורום הצעירים והתנועה ליהדות מתקדמת תשס"ה
אל הלב: אסופת תפילות וברכות לעת מצא, עורך: עפר שבת בית הלחמי, פורום הצעירים והתנועה ליהדות מתקדמת, תשס"ה
מבקשי פניך: חגים, מועדים וימי ציון, עורכים: גולי ויהודע עמיר, קהילת מבקשי דרך, תשס"ט.
הגדה לזמן הזה, עורכים: יהורם מזור, דליה מרקס ויהודע עמיר, מועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תשס"ט

פרשת המים: טבילה כהזדמנות לצמיחה, להיטהרות ולריפוי, עורכות: תמר דבדבני, מיה ליכוביץ, אלונה ליסיצה ודליה מרקס, התנועה ליהדות מתקדמת והקיבוץ המאוחד, תשע"ב ברכו: במה להתחדשות התפילה בישראל, עורכים: יהודע עמיר, מייק ניצר ונעמה דפני קלן, התנועה ליהדות מתקדמת, תשע"ב

בשנים האחרונות אתר החגים של התנועה הרפורמית בישראל מפיק מדי חג ומועד ערכות תפילה, לימוד ועיון לקהילות ולמשפחות. מגמה זו התרחבה והתגברה עד מאוד מאז ראשית משבר הקורונה בשנת תש"ף.

* לאור האירועים שהתרחשו בארץ לאחר הגשת מאמר זה, יש להוסיף שבעקבות הטבח של שמחת תורה והמלחמה שפרצה בעקבותיו, יצאו לאור בתנועה הרפורמית קבצי תפילה, פיוט ועיון. קבצים אלה פורסמו בסמוך לאירועים שונים (ציון השלושים לטבח, למשל) או בסמוך לחגים ואירועי מעגל השנה (פסח, הימים הלאומיים ועוד). כאן נציין את החוברת כה זקוקים לנחמה, שערכה הרבה מירה רגב, שבה משתמשים בטקסי קבלת שבת והבדלה באירועים הקוראים להשבת החטופים.